

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ**

БАХМАЧ ЛЮДМИЛА АНАТОЛІВНА

УДК 37.013 А. М. Алексюк

**ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ТА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ
А. М. АЛЕКСЮКА**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2018

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

Робота виконана в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Марушкевич Алла Адамівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор,
Дічек Наталія Петрівна,
Інститут педагогіки
Національної академії
педагогічних наук України,
завідувач відділу історії педагогіки;

кандидат педагогічних наук, професор,
Коваленко Євгенія Іванівна,
Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя,
завідувач кафедри педагогіки.

Захист відбудеться «26» червня 2018 р. о 16⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.452.01 в Інституті педагогіки НАПН України за адресою: 04053, м. Київ, вул. Січових Стрільців, 52-Д, к. 418.

З дисертацією можна ознайомитись на офіційному сайті <http://undip.org.ua/> та в науковій бібліотеці Інституту педагогіки НАПН України (04053, м. Київ, вул. Січових Стрільців, 52-Д).

Автореферат розісланий «26» травня 2018 р.

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради

О. В. Онопрієнко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Зміна освітньої політики в Українській державі пов'язана з вирішенням проблеми неперервної освіти, переходом на новий якісний рівень демократизації та гуманізації середньої і вищої школи. Українське суспільство, зокрема його освітньо-виховні структури, спрямовуються на кардинальне вдосконалення змісту освіти, розроблення більш ефективних педагогічних технологій. Вирішення окреслених проблем потребує глибокого осмислення основних положень Закону України «Про освіту» (2017), Закону України «Про вищу освіту» (2014), Концепції розвитку неперервної педагогічної освіти (2013), Національної доктрини розвитку освіти України (2002), Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013) та інших нормативно-правових документів. Однак нова освітня політика має застосовувати не лише інноваційні технології, а й апробовані часом традиційні підходи, накопичений педагогічною наукою та практикою досвід, унікальну педагогічну спадщину минулого, яка є невичерпним джерелом ідей. Без їх актуалізації важко уявити впровадження в педагогічну теорію та практику будь-яких інновацій.

За період незалежності українська наука збагатилася ґрунтовними монографічними й дисертаційними роботами, іншими науковими розробками, які роблять спадщину вчених і педагогів культурно-освітнім і науковим надбанням. Персоніфікація історії освіти розширює, поглиблює царину української педагогічної думки через дослідження феноменів і фактів, які раніше не вивчалися. Значна частина наукових біографій учених уперше стає об'єктом творчих наукових історико-педагогічних рефлексій. Уже висвітлено педагогічні погляди С. А. Ананьїна, С. С. Гогоцького, Б. Д. Грінченка, М. М. Ланге, А. С. Макаренка, О. Ф. Музиченка, І. І. Огієнка, А. Г. Погрібного, Д. Л. Сергієнка, І. М. Стешенка, Б. М. Ступарика, В. О. Сухомлинського, С. Х. Чавдарова, Я. Ф. Чепіги, С. Ф. Черкасенка та інших визначних діячів освіти України.

На межі ХХ – ХХІ ст. відбувся справжній прорив у розвитку української педагогічної персоналістики, що впливає на знання та уявлення про історико-педагогічний процес. Це не лише репрезентує індивідуальний досвід і творчі надбання конкретного діяча, а позиціонує його як виразника певного практичного досвіду і наукової парадигми відповідного історичного періоду. Освітньо-біографічні дослідження сприяють кращому пізнанню минулого, осмисленню сучасного й передбаченню майбутнього, забезпечуючи єдність, наступність і спадкоємність досвіду поколінь.

До плеяди непересічних постатей вітчизняної педагогічної думки, чия наукова спадщина, освітня та громадська праця заслуговують на всебічне осмислення і відображення, належить відомий учений, організатор інноваційних процесів у закладах середньої і вищої освіти, державний і громадський діяч **Анатолій Миколайович Алексюк** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки Київського державного (з 1994 р. національного) університету імені Тараса Шевченка (1975 – 1998), заступник міністра освіти УРСР (1968 – 1972), провідний науковий співробітник Науково-

дослідного інституту професійної освіти Академії педагогічних наук України (1998 – 2003).

Актуальним є глибоке, неупереджене висвітлення науково-педагогічних надбань і професійної діяльності А. М. Алексюка (1932 – 2014) – педагога, котрий понад п'ятдесят років працював у різних сферах освіти, займався громадсько-освітньою діяльністю і залишив багату наукову спадщину. Творчий доробок А. М. Алексюка багатогранний: він автор понад 250 наукових праць, у яких віддзеркалено його погляди на навчання, виховання дітей та молоді. Учений досліджував питання історії педагогіки, загальної педагогіки, дидактики, зокрема модульно-тьюторського навчання, теорії виховання тощо. Переконані, що ідеї А. М. Алексюка щодо модульно-тьюторського навчання, теорії виховання, управління закладами освіти можуть бути використані для вирішення сучасних проблем освіти та виховання.

Теоретичні основи дослідження становлять студії вчених (попередників і сучасників), які вивчали: розвиток національної освіти і виховання, вирішення нагальних проблем у освітній галузі (Н. Б. Антонєць, Л. Д. Березівська, Л. П. Вовк, Ю. В. Войцехівський, В. М. Галузинський, Н. М. Дем'яненко, Н. П. Дічек, О. О. Драч, П. І. Дроб'язко, М. Б. Євтух, І. В. Зайченко, С. Т. Золотухіна, І. А. Зязюн, Н. Л. Калениченко, В. П. Кемінь, В. Г. Кузь, В. К. Липинський, В. К. Майборода, А. А. Марушкевич, Н. Г. Ничкало, О. В. Плахотнік, О. К. Проніков, Б. М. Ступарик, О. В. Сухомлинська, Д. В. Федоренко, М. М. Фіцула, П. М. Щербань); тенденції розвитку педагогічної освіти (А. В. Вихрущ, Н. В. Кошечко, Н. М. Кузьменко, А. А. Марушкевич, Н. В. Постоюк, О. В. Сухомлинська); дидактику середньої та вищої школи (В. І. Бондар, Г. Г. Ващенко, А. І. Кузьмінський, А. А. Марушкевич, І. П. Підласий); упровадження модульної системи організації навчання (американські вчені Дж. Блайф, Р. Гарднер, Л. Бради, Б. Гольдшмід, М. Гольдшмід, Г. Оуен, Дж. Рассел; литовські науковці Л. Йовайша, В. Пасвянськене, П. Юцявічене; українські педагоги Т. А. Алексєнко, А. М. Алексюк, В. К. Майборода, В. В. Сушанко); питання управління загальноосвітніми навчальними закладами на різних етапах розвитку (Г. В. Єльнікова, М. Т. Захарова, Б. С. Кобзар, Ю. А. Конаржевський, М. І. Кондакова, В. О. Сухомлинський, Ю. А. Табаков, С. Є. Хозе, П. В. Худомінський).

Різнобічна організаційно-управлінська, освітня й педагогічна діяльність, науково-педагогічна спадщина Анатолія Миколайовича Алексюка ще не були предметом спеціального наукового вивчення. З огляду на актуальність науково-педагогічних ідей ученого та важливість їх розгляду у контексті розвитку національної освіти й педагогічної думки в Україні й обрано тему дослідження – **«Освітня діяльність та науково-педагогічні ідеї А. М. Алексюка».**

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота проведена відповідно до науково-дослідної теми факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Розвиток цілісності особистості в контексті соціальних змін: соціальні, психологічні та педагогічні аспекти» (державний реєстраційний номер 14БФ016-

01). Тему дисертації затверджено рішенням вченої ради факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 6 від 24 грудня 2014 р.), узгоджено Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 7 від 27 жовтня 2015 р.).

Мета дослідження полягає у комплексному розкритті освітньої, державної і громадської діяльності та науково-педагогічних ідей А. М. Алексюка в контексті розвитку національної освіти та педагогічної думки в Україні.

Відповідно до мети сформульовано такі **завдання дослідження**:

- з'ясувати соціально-історичні чинники розвитку особистості А. М. Алексюка;
- встановити та охарактеризувати періоди й напрями освітньої діяльності вченого;
- проаналізувати педагогічні погляди науковця на мету, завдання, зміст освітнього процесу в закладах середньої і вищої освіти;
- виокремити та обґрунтувати педагогічні ідеї А. М. Алексюка актуальні для сучасної освіти й педагогічної науки.

Об'єкт дослідження – освіта і педагогічна наука в Україні у другій половині ХХ – початку ХХІ століття.

Предмет дослідження – науково-педагогічна діяльність А. М. Алексюка.

Хронологічні межі дослідження – 1932 – 2014 рр., обумовлені роками життя й педагогічно-наукової діяльності А. М. Алексюка.

Методи дослідження. З метою аналізу й систематизації педагогічних ідей А. М. Алексюка застосовано такі теоретичні методи: *персоналістично-біографічний* – для всебічного аналізу життєвого шляху і науково-педагогічної діяльності А. М. Алексюка; *пошуково-бібліографічний* – для аналізу, систематизації і класифікації бібліотечних каталогів і друкованих джерел з теми дослідження; *добору класифікації історичних фактів*; *метод інтерв'ю* – для виявлення свідчень про творчість і особистість педагога; *історико-ретроспективний*, за допомогою якого проаналізовано зміст і визначено періоди та напрями освітньої діяльності А. М. Алексюка; *порівняльно-зіставний* – для зіставлення історичних подій і фактів та відстеження генези світоглядних переконань А. М. Алексюка в часовій послідовності; *метод теоретичного узагальнення* – для обґрунтування висновків дослідження, розроблення рекомендацій і визначення шляхів використання доробку вченого у сучасних умовах.

Джерельну базу дослідження становлять:

- праці А. М. Алексюка (підручники, навчальні посібники, монографії, наукові та публіцистичні статті, доповіді, рецензії, звіти, програми, публіцистичні видання);
- нормативно-правові документи: Закон України «Про освіту» (2017), Закон України «Про вищу освіту» (2014), Концепція розвитку неперервної педагогічної освіти (2013), Національна доктрина

розвитку освіти України (2002), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013);

- педагогічні періодичні видання: «Радянська школа», «Радянська освіта», «Вища освіта України», «Рідна школа», «Освіта в Україні»;
- наукові дослідження сучасних учених у галузі теорії та історії педагогіки; автореферати дисертацій; дисертації; монографії; публікації в періодичних виданнях та мережі Інтернет;
- документи і матеріали архівів: Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ф. 4715), Відділ діловодства та архіву Київського національного університету імені Тараса Шевченка (ф. 1246).

Наукова новизна й теоретичне значення дослідження полягає в тому, що *вперше у вітчизняній історико-педагогічній науці:*

- *всєбічно розкрито* освітню діяльність А. М. Алексюка, визначено її напрями (дослідження історії розвитку освіти України; розвиток ідей про національну освіту і виховання; розвиток дидактики вищої школи; аналіз педагогічних ідей визначних особистостей; застосування модульно-тьюторської системи навчання у вищій школі; підготовка педагогічних і науково-педагогічних кадрів; управління освітою; розроблення теорії загальних методів навчання);

- *встановлено* соціально-історичні чинники формування А. М. Алексюка як педагога й науковця та їх вплив на формування його світогляду: родинне середовище (педагог народився у родині вчителів); соціально-економічні умови історичного періоду (рання трудова діяльність, спричинена важким економічним становищем українського народу після Другої світової війни); навчання в Коростишівському педагогічному училищі, Київському державному університеті імені Тараса Шевченка, аспірантурі; вплив педагогічних ідей Г. Г. Ващенко, А. С. Макаренка, І. І. Огієнка, К. Д. Ушинського на трансформацію педагогічного світогляду вченого;

- *визначено* періоди життєдіяльності А. М. Алексюка (I – 1932 – 1947 рр. – період підліткового формування особистості; II – 1947 – 1959 рр. – період здобуття фахових знань і першого професійного досвіду; III – 1959 – 1968 рр. – період навчання в аспірантурі та початок науково-педагогічної діяльності; IV – 1968 – 1972 рр. – період управлінської діяльності на посаді заступника міністра освіти УРСР; V – 1972 – 2014 рр. – період розгортання науково-педагогічної діяльності);

- *уточнено* та доповнено біографічні відомості про життя й діяльність А. М. Алексюка;

- *набуло подальшого розвитку* розкриття проблем розвитку дидактики середньої та вищої школи в контексті ідей А. М. Алексюка, зокрема становлення модульно-тьюторської системи навчання, виховання учнівської та студентської молоді, проблемне навчання і самостійна робота у ЗВО;

- *розкрито* зміст управлінської та науково-методичної діяльності педагога і шлях використання його ідей у сучасній системі освіти;

- до наукового обігу введено маловідомі архівні документи, пов'язані з життям та діяльністю А. М. Алексюка (ЦДАВО України, Відділ діловодства та архіву КНУ ім. Т. Шевченка, ф. 1246, спр. ППС ув. 1964 – 04 – 7. Алексюк Анатолій Николаевич; Відділ діловодства та архіву КНУ ім. Т. Шевченка, ф. 1246, спр. ув. 2000 – ППС – 4. Алексюк Анатолій Николаевич).

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали та висновки дисертації є джерелом історичних відомостей, що можуть бути творчо адаптовані з метою вдосконалення сучасної освіти та виховання в Україні. Їх можна використати під час укладання нових навчальних посібників і підручників з дидактики, педагогіки для педагогічних відділень і факультетів закладів вищої освіти, читанні лекцій з педагогічних дисциплін, у розробленні підручників з історії української педагогіки, рекомендацій щодо методики навчання у школі, а також у підготовці курсових, дипломних, магістерських робіт із педагогіки.

Результати наукового дослідження **впроваджено** в практику навчально-виховного процесу ЗВО України шляхом включення його матеріалів у курси лекцій з: «Історії педагогіки», «Педагогіки вищої школи» та «Педагогіки» Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка (акт № 5 від 23.01.2017 р.); «Історії педагогіки», «Педагогіки та психології вищої школи», «Методики викладання у вищій школі», «Акмеологічних засад професійного розвитку викладача вищої школи» Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (акт № 17/15-135 від 18.01.2017 р.); «Педагогіки», «Історії педагогіки», «Основ педагогічної майстерності», «Педагогіки вищої школи» Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (акт № 19 від 16.01.2017 р.); «Методики викладання педагогічних дисциплін», «Основ педагогіки і психології» Запорізького національного університету (акт № 01.01-14/172 від 04.12.2017р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертаційної роботи оприлюднені на: міжнародних науково-практичних конференціях «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації» (Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди, 3–4 грудня 2015 р.), «Психологія і педагогіка в системі сучасного гуманітарного знання XXI століття» (Харків, 11–12 грудня 2015 р.), «Пріоритети розвитку педагогічних та психологічних наук у XXI столітті» (Одеса, 18–19 березня 2016 р.), «Психологія та педагогіка: необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні» (Львів, 26–27 лютого 2016 р.), «Стан, проблеми та перспективи педагогічних досліджень і соціальної роботи» (Словацька Республіка, Сладковічево, 28–29 жовтня 2016 р.), засіданні наукового круглого столу «Внесок А. М. Алексюка (1932–2014 рр.) в розвиток педагогічної науки і практики» (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 22 квітня 2016 р.), науково-педагогічних читаннях, присвячених 125-річчю від Дня народження С. Х. Чавдарова (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 22 вересня 2017 р.).

Публікації. Основні положення й результати дисертаційної роботи відображено у 17 одноосібних публікаціях автора: 6 – у наукових фахових виданнях України, 2 – у зарубіжних фахових виданнях (що входять до міжнародної наукометричної бази), 2 – у наукових виданнях, 7 – у збірниках матеріалів міжнародних науково-практичних конференцій та наукового круглого столу.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг становить 205 сторінок дисертаційного тексту. Список використаних джерел включає 241 найменування (з них 4 – іноземними мовами). У дисертації представлено 9 додатків на 59 сторінках, розміщено 2 таблиці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, ступінь розробленості порушеної проблеми, зв'язок із науковими програмами й темами науково-дослідної роботи, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи, розкрито його джерельну базу, обґрунтовано наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, подано відомості про апробацію результатів, публікації, структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі **«Теоретичні засади дослідження науково-педагогічної спадщини А. М. Алексюка»** проаналізовано ступінь дослідженості науково-педагогічної спадщини А. М. Алексюка, вивчено та систематизовано джерела, що дало можливість з'ясувати окремі відомості про життя і творчість А. М. Алексюка, виокремлено та схарактеризовано напрями освітньої та науково-педагогічної діяльності ученого (дослідження історії розвитку освіти України, розвиток ідей про національну освіту і виховання в Україні, розвиток дидактики вищої школи, аналіз педагогічних ідей визначних особистостей, застосування модульно-тьюторської системи навчання у вищій школі, підготовка педагогічних та науково-педагогічних кадрів, управління освітою, розроблення теорії загальних методів навчання) на основі аналізу його наукової спадщини, документів і архівних матеріалів, а також наукових праць дослідників.

Встановлено, що життєвий і творчий шлях педагога й актуальні ідеї його педагогічної спадщини ніколи не були темою окремого наукового дослідження, незважаючи на те що доробок А. М. Алексюка становить значну кількість наукових праць, посилання на які наявні в різних літературних джерелах та дисертаційних роботах.

Систематизація й узагальнення положень науково-педагогічної спадщини та вивчення життєвого шляху А. М. Алексюка дозволили виділити такі періоди життєдіяльності ученого: перший (1932 – 1947) – *період підліткового формування особистості* (у родині та школі відбулося прищеплення моральних чеснот, людських і національних цінностей та ментальних орієнтирів, які визначили вибір життєвого шляху й позначилися на професійній і науковій кар'єрі педагога); другий (1947 – 1959) – *період здобуття фахових знань і*

першого професійного досвіду (навчання в педагогічному училищі й університеті, робота на посадах учителя математики та вчителя історії, завуча школи); третій (1959 – 1968) – *період навчання в аспірантурі та початок науково-педагогічної діяльності* (після закінчення аспірантури розпочинає викладацьку діяльність на кафедрі педагогіки в Київському державному університеті імені Тараса Шевченка); четвертий (1968 – 1972) – *період управлінської діяльності на посаді заступника міністра освіти УРСР*; п'ятий (1972 – 2014) – *період розгортання науково-педагогічної діяльності* (розкриття творчого потенціалу А. М. Алексюка, який веде активну наукову і громадську роботу, захищає докторську дисертацію, очолює кафедру педагогіки Київського державного (національного) університету імені Тараса Шевченка).

Історіографічний аналіз підтвердив актуальність та значущість творчої спадщини А. М. Алексюка в соціокультурних умовах упродовж тривалого часу (середина ХХ – початок ХХІ ст.), про що свідчать наукові розвідки сучасних учених-дослідників української педагогіки П. П. Автомонова, Х. Ш. Бахтіярової, Н. М. Дем'яненко, В. В. Кудіної, Н. М. Кузьменко, А. А. Марушкевич, О. В. Плахотнік, О. К. Пронікова, Є. С. Спіцина та інших. Водночас історіографічний аналіз довів відсутність цілісного дослідження освітньої діяльності та науково-педагогічної спадщини А. М. Алексюка в концепції сучасної історико-педагогічної науки.

У дослідженні конкретизовано зміст поняття «науково-педагогічна спадщина», «педагогічні ідеї» та «освітня діяльність» шляхом безпосереднього аналізу його компонентів: наукового та педагогічного, психологічного, соціального та функціонального.

До «*науково-педагогічної спадщини А. М. Алексюка*» ми віднесли систему ідей, поглядів, переконань, що висвітлені у його наукових працях, рецензіях, статтях, монографіях, навчальних посібниках, підручниках, методичних рекомендаціях тощо, які стосуються історії розвитку освіти в Україні, теорії навчання та виховання, методики викладання педагогічних дисциплін, управлінської практики.

Систематизація науково-педагогічної спадщини А. М. Алексюка за критеріями тематики дослідження дозволила отримати уявлення про різноплановість доробку вченого та коло проблем, які були предметом його досліджень. Використання хронологічного підходу в її здійсненні дало можливість виявити, що його науковий доробок викликає інтерес дослідників і доводить невичерпність, багатогранність й актуальність напрацювань ученого як педагога, дослідника, управлінця, громадського діяча.

У другому розділі «**Педагогічна та просвітницька діяльність А. М. Алексюка**» розкрито внесок ученого в розвиток дидактики середньої загальноосвітньої та вищої школи, окреслено його погляди на сутність освіти й виховання дітей і молоді, проаналізовано ідеї щодо організаційно-управлінських засад розвитку системи освіти.

Аналіз педагогічних досліджень А. М. Алексюка засвідчив, що український педагог активно працював над розробленням нового підходу до визначення дидактики. Учений зазначав, що на кожному етапі свого розвитку

дидактика вирішує завдання вдосконалення освіти й навчання відповідно до потреб суспільства та суспільно-економічних умов. А. М. Алексюк був переконаний у тому, що в період розбудови національної школи, окрім вдосконалення змісту навчання, модернізації його форм і методів, важливо оптимізувати освітній процес, тобто організувати його на таких засадах, щоб досягти найкращих результатів у навчанні за найменших витрат часу і зусиль.

Особливе місце в педагогічній концепції А. М. Алексюка посідала система дидактичних принципів навчання. Учений стверджував, що теоретичне обґрунтування єдності системи дидактичних принципів є важливою передумовою поліпшення навчального процесу. Він виокремив дві групи принципів навчання у закладах вищої освіти. До *першої групи* належать принципи, що відображають взаємозв'язок мети, сутності та змісту навчання. Це насамперед принципи розвивального й виховного спрямування навчання, науковості навчання, систематичності навчання, зв'язку змісту навчання із життям, практикою. *Друга група принципів* охоплює переважно регулювання умов продуктивного навчання. До цієї групи учений відносив принципи: наочності у навчанні; доступності навчання; урахування вікових та індивідуальних особливостей студентів; міцності знань; поєднання колективних, групових та індивідуальних форм організації навчання; зв'язку лекційної та позалекційної навчально-виховної роботи зі студентами; керівної ролі викладача, кафедри у навчанні.

Вагомим доробком у педагогічній спадщині А. М. Алексюка є обґрунтування *бінарної класифікації методів навчання*, яка ґрунтується на двох істотних ознаках: характері й рівні пізнавальної самостійності та активності учнів; джерелах здобування учнями знань. Згідно із цією класифікацією учений визначив чотири рівні застосування методів: інформаційний (або догматичний) – на цьому рівні словесна форма набуває бінарного характеру словесно-інформаційного методу, проблемний (або аналітичний) – на цьому рівні словесна форма набуває бінарного характеру словесно-проблемного методу, евристичний (пошуковий) рівень – словесно-евристичного методу; дослідницький рівень – словесно-дослідницького методу. На сьогодні бінарна класифікація є найреальнішою в практичній дидактиці, оскільки вчитель чи викладач діє комплексно.

А. М. Алексюк визначав *зовнішню* (формальну) і *внутрішню* (змістову) сторони навчання. До *зовнішньої* він відносив: словесно-слухову форму навчання; різні форми застосування наочності; практичні роботи учнів; прояви педагогічної майстерності; керівництво пізнавальною діяльністю учнів (студентів) та контроль і оцінювання їхньої навчальної праці. *Внутрішньою* стороною методів навчання, на його переконання, є: рух змісту основ наук, техніки й мистецтва; логічна грань розумової діяльності з урахуванням віку та індивідуальних можливостей; психологічна властивість методу (рівні й види пізнавальної діяльності, мотивація і стимулювання навчальної праці). Запропонована автором структура методів навчання дає змогу визначити їх місце в загальному процесі виховання особистості, вказує на логічні зв'язки між різними аспектами дидактичної діяльності.

А. М. Алексюк розробив рекомендації для вчителів щодо вдосконалення змісту, структури, методів і форм організації навчання. Одним із найважливіших шляхів демократизації освіти вчений вважав оновлення методичного забезпечення навчального процесу. В основу оновлення методів, прийомів навчальної діяльності учнів він покладав гуманістичні стосунки, партнерські взаємовідносини, принципи рівноправного діалогу вчитель-учень, викладач-студент.

У колі постійних наукових зацікавлень А. М. Алексюка перебували питання виховання учнів і студентської молоді. Він характеризував виховання як процес, тісно пов'язаний із розвитком і навчанням особистості. Учений визначав педагогічну діяльність як складову виховного процесу. На його думку, саме в цьому розумінні виховання проектує систему відносин особи, що є найголовнішим в організації всієї життєдіяльності вихованців, а значить, і у формуванні особистості. Проблему навчання і виховання дітей та молоді А. М. Алексюк бачив як у загальнодержавному, так і у світовому вимірах. Він вважав, що становлення людини, яка орієнтується у світових проблемах і готується вирішувати їх, є важливим завданням національної школи. Головними критеріями ефективності виховної роботи, на його переконання, є: рівень національної свідомості, навчально-наукової та громадської активності; переростання виховання в самовиховання; дотримання моральних і етичних норм; відсутність правопорушень.

Установлено, що вчений-педагог надавав великого значення вихованню в колективі. Він був упевнений у тому, що ефективність виховного процесу залежить від стосунків саме в колективі. Провідна виховна позиція, за А. М. Алексюком, має спрямовуватися на створення такого соціокультурного середовища, яке забезпечило б оптимальні можливості для самовизначення вихованця, його самоутвердження, вияву його таланту, що обов'язково передбачає наявність і виховання сили духу та здоров'я в його найширшому розумінні. Ідея про те, що навчальний заклад повинен гармонійно впливати на становлення особистості, у педагогічному спадку А. М. Алексюка – наскрізна. Він доводив, що національна школа має обрати пріоритетом для себе гармонійне виховання, навчання й розвиток, оскільки лише в цьому випадку можна говорити про досконалість системи освіти України. Здійснюючи належне виховання, педагоги мають постійно дбати про вдалий добір методів його забезпечення.

У 80-х роках минулого століття зростало значення побудови теоретичних засад роботи школи як цілісної системи і складової системи народної освіти. У педагогіці як науці розглядались питання організації, управління і керівництва вихованням підростаючого покоління, формування всебічно й гармонійно розвиненої особистості. У зв'язку із цим, на думку А. М. Алексюка, виникла необхідність ввести поняття педагогічної системи, що охоплює сукупність освітньо-виховних закладів, способи узгодження їх роботи задля розв'язання завдань виховання. А. М. Алексюк виділяв такі педагогічні системи: велику педагогічну систему (ВПС), яка охоплювала всі заклади, що здійснюють освіту і виховання молоді (міністерства, державні комітети та інші відомства, в

підпорядкуванні яких перебувають навчально-виховні заклади різних типів); середню педагогічну систему (СПС) – дошкільні й позашкільні установи, школи, училища, технікуми, заклади вищої освіти; малу педагогічну систему (МПС) – навчальні групи, класи, академічні групи, первинні студентські й учнівські колективи.

У дослідженнях ученого приділено увагу не лише питанням управління закладами загальної середньої освіти, а й закладами вищої освіти. Науковець дотримувався думки про те, що органи управління освітою повинні неухильно проводити єдину державну політику в галузі освіти й виховання підрастаючого покоління, своєчасно і творчо розв'язувати всі проблеми, що виникають, забезпечувати підвищення якості роботи всіх ланок, зміцнювати педагогічні колективи, створювати здоровий морально-психологічний клімат, атмосферу справжньої творчості, колегіальності та відповідальності. А. М. Алексюк не тільки розглядав питання управління освіти, керування та організації школознавства в їх логічному взаємозв'язку, а й детально їх схарактеризував. Учений зазначав, що управління – це забезпечення структури або підтримка певного режиму діяльності системи для досягнення наміченої мети. Соціальне управління – це цілеспрямований вплив на колектив для збереження і розвитку певних якісних характеристик системи. Керування – забезпечення регулятивної функції зі збереження вже організованої системи на основі впливу на колектив, групи, окремих осіб. Організація – побудова або добудова реальної системи.

А. М. Алексюк ґрунтовно розкрив сутність педагогічних відносин, яка полягає в тому, що освітньо-виховні відносини можуть виникати завдяки попередньому проходженню через людську свідомість, включаючись у систему суспільних відносин. Єдність педагогічних вимог передбачає необхідність узгодженого співробітництва вихователів і вихованців (у межах академічної групи, курсу, деканату, кафедри); узгодження мети, змісту, методів виховання; спільне підведення підсумків на основі досягнутих результатів.

Прояв демократизації структури системи освіти України А. М. Алексюк вбачав у розвитку нових типів навчально-освітніх закладів (ліцеїв, гімназій, коледжів), які мають на меті «підготовку інтелектуальної національної еліти». На його переконання, наявність різноманітних типів навчально-виховних закладів, варіативних навчальних програм різних освітніх рівнів забезпечує гнучкість і швидкість пристосування до зростаючих потреб суспільства з урахуванням перспектив соціально-економічного розвитку України. Учений пропагував впровадження авторських навчальних програм, які ґрунтуються на базовому державному компоненті змісту освіти й одночасно реалізують нові, інноваційні підходи в навчанні. На думку А. М. Алексюка, такі програми розкривають важливі сфери життєдіяльності нації, держави, самобутню культуру, духовність рідного народу й орієнтовані на врахування природних задатків, здібностей учнів. Учений вважав, що не менш значущою умовою національного відродження школи в суверенній Україні є вдосконалення методів і форм організації навчання, створення нових педагогічних технологій з метою підвищення його ефективності в усіх ланках освіти.

Демократизацію навчання в різнорівневих навчальних закладах України наприкінці ХХ ст. А. М. Алексюк вважав реальністю, центральним поняттям усього процесу розбудови освіти і школи, основоположною ідеєю, що визначає всю систему педагогічного знання і субординує його, так само як і практику навчання.

У третьому розділі **«Упровадження науково-педагогічних ідей А. М. Алексюка у практику навчальних закладів освіти України»** здійснено аналіз науково-педагогічних ідей А. М. Алексюка та обґрунтовано їх актуальність для сучасної освіти й педагогічної науки, окреслено основні ідеї ученого щодо компетентності педагога, розглянуто важливість проблемного навчання та самостійної роботи в удосконаленні освітнього процесу в загальноосвітній середній і вищій школах. З'ясовано, що вагомим доробком А. М. Алексюка в удосконаленні освітнього процесу є розроблені ним наукові напрями дослідження загальних методів навчання в середній школі та модульно-тьюторської системи організації навчання у вищій школі як перша спроба широкомасштабного практичного застосування модульного навчання студентів в освітньому процесі закладів вищої освіти України. У цій методиці з урахуванням історії розвитку української вищої школи обґрунтовано принципи самостійної роботи студентів й індивідуальний темп засвоєння навчального матеріалу, свободу вибору й варіативність тьюторських занять. А. М. Алексюк був одним із перших українських дидактів, які не тільки розробляли теорію модульного навчання, а й здійснювали дослідно-експериментальну роботу, в тому числі апробацію власної теорії у практиці викладання курсу педагогіки вищої освіти.

А. М. Алексюк одним із перших в Україні розпочав досліджувати організацію проблемного навчання у вищій школі. У своїх працях науковець давав детальну характеристику семінарським, лекційним заняттям, самостійній роботі студентів. Він наголошував на тому, що самостійній роботі слід відводити більше часу, адже саме під час її виконання розвивається творче мислення, удосконалюються вміння й навички студентів.

А. М. Алексюк зазначав, що організація самостійної роботи студентів є тією підсистемою системи викладання, до завдань якої належить створення умов для здійснення діяльності учіння за наявності або відсутності прямого керування з боку викладача. Учений стверджував, що такий підхід дозволяє сформулювати в межах організації професійно спрямованої самостійної роботи студентів два педагогічні завдання: під час першого потрібна оптимізація результатів навчання при постійних витратах часу; під час другого – оптимізація витрат часу, необхідного для запланованого результату навчання. А. М. Алексюк вважав, що самостійна робота – основа засвоєння студентами знань у системі вищої освіти. У структурі цілісного педагогічного процесу, з одного боку, це *позааудиторна робота* студента, а саме самостійна робота з навчальною літературою, яка виконується поза основним розкладом занять навчального закладу. З іншого боку, на думку ученого, самостійна робота – це систематична, цілеспрямована, робота студентів, здійснювана ними під час *аудиторних*, обов'язкових за розкладом занять, де вони слухають і самостійно

конспектують лекції тощо. Самостійність у здобутті знань передбачає оволодіння складними вміннями та навичками бачити зміст і мету роботи, організувати власну самоосвіту. До поняття «самостійна робота» учений включав не тільки виконання студентами домашніх завдань, а й різні види їх навчально-пізнавальної діяльності під час аудиторних занять. А. М. Алексюк виділяв такі типи самостійної роботи: відтворення за зразком; реконструктивно-варіативні, частково-пошукові або евристичні, дослідницькі завдання.

З'ясовано, що А. М. Алексюк розумів педагогічну майстерність як складний сплав природних задатків, таланту, нахилів до виховної діяльності й наполегливої праці, тривалого досвіду практичної роботи.

За рівнем активності та фахової підготовки учений виділяв такі рівні професійної підготовки керівника. *Перший рівень* – керування за відомими зразками, засвоєними для певних видів діяльності (рівень репродуктивного керівництва). Якщо підлеглі недостатньо підготовлені для самостійної творчої діяльності й виникає потреба терміново виконати певне завдання, він є провідним. *Другий рівень* – керування за відомими загальними вказівками, орієнтовними схемами дій. На цьому рівні виявляється самостійна творча діяльність підлеглих і керівника в межах затверджених функціональних обов'язків. *Третій рівень* – керування працівниками, котрі виявляють творчу активність і ініціативу.

На основі аналізу праць А. М. Алексюка, виділено й узагальнено низку запропонованих ним вимог до педагога, з-поміж яких головними є: знання з теорії навчання й виховання, особливостей змісту предмета, методики його викладання; знання досягнення науки й техніки, педагогічної вікової психології учнів, передової педагогічної теорії та практики; прагнення посилити педагогічну спрямованість навчання, глибше розкривати роль наукових знань в оволодінні основами фахової підготовки, роз'яснювати молоді, що тісна інтеграція науки з виробництвом – це нагальна вимога сучасного періоду; необхідність дотримання викладачами комплексного підходу до виховного процесу, врахування всіх особливостей розвитку майбутнього фахівця тощо.

Системний аналіз широкого кола джерел свідчить про актуальність і значущість науково-педагогічної спадщини А. М. Алексюка, автора наукових праць, які донині становлять основу змісту лекційних курсів з педагогіки.

ВИСНОВКИ

Відповідно до мети та завдань дослідження на основі комплексного аналізу архівних і літературних джерел зроблено такі висновки:

I. Виокремлено соціально-історичні чинники формування Анатолія Миколайовича Алексюка як педагога й науковця: *вплив родинного середовища* (виховання в родині вчителів відіграло помітну роль в обранні професії, розвинуло глибоку зацікавленість справою освіти, прагнення до творчої праці, заклало генотип постійного творчого пошуку й боротьби за все нове і прогресивне, вплинуло на формування А. М. Алексюка як людини-патріота, громадянина й національно свідомої, глибоко моральної та працелюбної

особистості); *соціально-економічні умови історичного періоду* (рання трудова діяльність, важке економічне становище українського народу після Другої світової війни, соціалістичні перетворення радянської влади); *навчальна діяльність* (навчання в Коростишівському педагогічному училищі (1947 – 1952), Київському державному університеті імені Тараса Шевченка (1952 – 1957) мало значний вплив на формування особистості А. М. Алексюка та визначення кола його професійної діяльності, яка впродовж усього життя була пов'язана з педагогікою, методикою викладання); *ознайомлення з науковими доробками Г. Г. Ващенка, А. С. Макаренка, І. І. Огієнка, К. Д. Ушинського* (учений був переконаний, що врахування цієї педагогічної спадщини дасть можливість швидко реалізувати завдання української освіти, зокрема в галузі навчання і виховання, що створить умови, за яких українська вища школа зможе конкурувати на світовому рівні з розвиненими державами, що активно будують дитиноцентричну парадигму освіти, забезпечуючи розвиток як держави, так і окремого її громадянина).

II. У процесі наукового пошуку визначено періоди та напрями діяльності А. М. Алексюка. У контексті дослідження життєдіяльності ученого враховано час, коли він жив і працював, та виділено такі періоди його освітньої й науково-педагогічної діяльності: 1932 – 1947 рр. – *період підліткового формування особистості* в родині та школі (прищеплення у родині та школі моральних чеснот, людських і національних цінностей та ментальних орієнтирів, які визначили вибір життєвого шляху й позначилися на професійній і науковій кар'єрі педагога); 1947 – 1959 рр. – *період здобуття фахових знань і першого професійного досвіду* (навчання в педагогічному училищі та університеті, робота на посадах учителя математики та вчителя історії, завуча школи); 1959 – 1968 рр. – *період навчання в аспірантурі та початок науково-педагогічної діяльності* (навчання в аспірантурі, захист кандидатської дисертації, початок викладацької діяльності на кафедрі педагогіки в Київському державному університеті імені Тараса Шевченка, вияв схильності до науково-дослідницької роботи, активна публікація в наукових виданнях); 1968 – 1972 рр. – *період управлінської діяльності на посаді заступника міністра освіти УРСР*; 1972 – 2014 рр. – *період розгортання науково-педагогічної діяльності* (розкриття творчого потенціалу науковця, активна наукова і громадська робота, захист 1974 р. докторської дисертації, керівництво кафедрою педагогіки, формування наукової школи, визнання як авторитетного науковця вітчизняної педагогіки).

Освітня діяльність ученого охоплювала такі напрями: *дослідження історії розвитку освіти України* (вперше А. М. Алексюком підготовлено підручник «Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія» (1998), який залишається актуальним з огляду на необхідність всебічного осмислення й раціонального застосування в сучасному освітньому процесі найкращих пластів вітчизняної педагогіки, спадщини її духовних провідників); *розвиток ідей про національну освіту і виховання в Україні* (А. М. Алексюк на сторінках своїх праць чимало уваги приділяв проблемам теорії виховання, всебічному гармонійному розвитку особистості, який, за твердженням науковця,

неможливий поза студентським гуртом, без його сприятливого впливу на індивіда); *розвиток дидактики вищої школи* (учений надав визначення об'єкта та предмета педагогіки вищої школи, диференціювавши їх зміст, якими активно користуються й сучасні дослідники науки); *педагогічні ідеї визначних особистостей* (будуючи власну педагогічну, дидактично-виховну концепцію, науковець спирався на досвід українських педагогів, які зробили неоціненний внесок у розвиток освіти та виховання України, проте тривалий час залишались невідомими широким колам педагогічної громадськості, – Г. Г. Ващенко, І. І. Огієнка, А. С. Макаренка, М. І. Пирогова, К. Д. Ушинського та інших, котрі розробляли теорію національної освіти та виховання і змогли визначити головні її пріоритети, що в умовах сьогодення потребують лише розвитку й активної практичної реалізації); *застосування модульно-тьюторської системи організації навчання у вищій школі* (А. М. Алексюк створив наукові напрями дослідження загальних методів навчання в середній школі та модульно-тьюторської системи організації навчання у вищій школі, постійно працював над вдосконаленням змісту, форм організації та методів навчання, розпочав досліджувати проблеми організації навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах); *підготовка педагогічних та науково-педагогічних кадрів* (науковець надавав великого значення професійній майстерності викладача в організації та забезпеченні виховного процесу, розглядав загальні проблеми підготовки майбутнього педагога, які полягають у формуванні умінь самостійно вчитися, самовдосконалюватися, у вихованні відповідального та творчого ставлення до своєї праці); *управління освітою* (А. М. Алексюк одними із перших науковців у галузі педагогіки детально розглядав і схарактеризував поняття школознавства, функції та різні рівні управління педагогічними системами, принципи керівництва, методи управління навчально-виховною роботою в школі, мікрорайоні, планування роботи в школі, критерії оцінки роботи школи, вчителя, учня); *розроблення теорії та загальних методів навчання* (учений уперше обґрунтував бінарну класифікацію методів навчання, яка ґрунтується на характері й рівні пізнавальної самостійності й активності учнів, а також джерелах здобування учнями знань; визначав методи навчання як одні з найважливіших компонентів навчального процесу, без яких неможливо реалізувати цілі й завдання навчання, досягнути відповідних результатів; поділив методи навчання на *спеціальні* і *загальні* та детально їх схарактеризував).

III. Виявлено провідні педагогічні ідеї А. М. Алексюка та проаналізовано їх еволюцію. До яких відносяться такі: теорія освіти вищої школи, дидактика середньої загальноосвітньої та вищої школи, професійна підготовка педагога у класичному університеті; модульно-тьюторська система організації навчання, бінарна класифікація методів навчання, виховання молоді; проблемне навчання й самостійна робота; організаційно-управлінські засади розвитку системи освіти.

А. М. Алексюк висунув ідеї щодо удосконалення змісту освіти й виховання в середній загальноосвітній школі, вищому навчальному закладі та упорядкував бінарну класифікацію методів навчання, запропонував і

практично впроваджував модульно-тьюторську систему організації навчання у вищих навчальних закладах. Учений усвідомлював необхідність розвитку вищої освіти як засобу професійного самовизначення людини, забезпечення кваліфікованими педагогічними кадрами. Головна особливість і цінність внеску педагога в розвиток школознавства полягала в тому, що до розробки цієї проблематики він підходив не як теоретик, а як практик, котрий апробував доцільність та ефективність методів, форм управління й керівництва загальноосвітніми закладами, а вже потім узагальнив і оцінив цей досвід і запропонував його наслідування. Учений створив наукові напрями дослідження загальних методів навчання у середній школі та модульно-тьюторської системи організації навчання у вищій школі, постійно працював над вдосконаленням змісту, форм організації та методів навчання, розпочав досліджувати проблеми організації навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах.

Найвагомішими й найактуальнішими досі є такі ідеї А. М. Алексюка про: *розвиток дидактики середньої загальноосвітньої та вищої школи* (єдність системи дидактичних принципів навчання як важлива передумова поліпшення навчального процесу); *бінарну класифікацію методів навчання*; *зовнішню* (формальна) і *внутрішню* (змістова) форми навчання; *виховання як процес*, пов'язаний із розвитком і навчанням особистості; *управління освітою*, керування та організація школознавства; *педагогічну майстерність* як складний сплав природних задатків, таланту нахилів до виховної діяльності й наполегливої праці, тривалого досвіду практичної роботи; *модульно-тьюторська система* організації навчання у вищій школі (учений вважав, що впровадження модульної та модульно-тьюторської системи організації навчального процесу забезпечує: інтенсифікацію навчального процесу та підвищення якості підготовки фахівців; систематичність засвоєння навчального матеріалу; встановлення зворотного зв'язку з кожним студентом на визначених етапах навчання; контроль та своєчасне коригування навчально-виховного процесу; підвищення мотивації його учасників освітнього процесу, зменшення пропусків занять; психологічне розвантаження студентів наприкінці семестру; підвищення відповідальності студентів за результати навчальної діяльності; максимальне забезпечення потреб особи у виборі освітнього рівня та кваліфікації тощо).

IV. У дисертаційній роботі доведено, що педагогічні ідеї А. М. Алексюка не втратили актуальності та значущості й у нинішніх умовах модернізації освіти України. У контексті вдосконалення сучасної системи освіти й виховання в Україні вважаємо доцільним наголосити на важливості таких ідей А. М. Алексюка, які обґрунтовано в дисертації: використання бінарних методів навчання; впровадження модульної та модульно-тьюторської системи організації навчального процесу; перехід до рейтингового контролю й оцінки знань; застосування модульно-рейтингової системи оцінювання; збільшення годин самостійної роботи студентів; запровадження нових методів викладання; уведення технічних засобів навчання; підвищення рівня проведення лекцій; збільшення обсягу практичних і лабораторних робіт; активне впровадження в навчальний процес проблемного (пошукового) навчання.

Результати здійсненого дослідження не вичерпують усієї повноти окресленої проблеми. Подальшого вивчення й аналізу потребують видавнича, громадська та управлінська діяльність А. М. Алексюка. Предметом поглибленого вивчення різноманітних аспектів життя і творчості можуть стати подальші уточнення бібліографії праць ученого й аналіз його праць, зокрема численних публікацій у періодичній пресі, низки історико-педагогічних праць, а також дослідження його організаційно-управлінської діяльності на посаді заступника міністра освіти УРСР.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Бахмач Л. А. А. М. Алексюк про всебічний гармонійний розвиток особистості / Л. А. Бахмач // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: збірник наукових праць. – Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2015. – № 1(26). – С. 67–72.

2. Бахмач Л. А. Проблеми виховання студентської молоді у науковому доробку А. М. Алексюка / Л. А. Бахмач // Науковий часопис НПУ. – (Серія 11 «Соціальна робота. Соціальна педагогіка»). – Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. – Вип. 20. – С. 111–118.

3. Бахмач Л. А. Життєвий і творчий шлях педагога, науковця, громадського діяча Анатолія Миколайовича Алексюка / Л. А. Бахмач // Науковий журнал «Science Rise». – Харків: НВП ПП «Технологічний центр», 2016. – № 3/5 (20). – С. 13–18.

4. L. Vakhmach Formation of Anatoliy Aleksyuk as an educator and scientist / L. Vakhmach // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: збірник наукових праць. – Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2015. – № 4 (29). – С. 4–9.

5. Бахмач Л. А. Ідеї А. М. Алексюка щодо вдосконалення методів навчання як запорука підвищення якості освіти / Л. А. Бахмач // Історико-педагогічні студії: науковий часопис. – Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2016. – Вип. 9 – 10. – С. 24–29.

6. Бахмач Л. А. Значення самостійної роботи студентів у науковому доробку А. М. Алексюка / Л. А. Бахмач // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Педагогіка. – Київ: ВПЦ «Київський університет», 2016. – № 1(3)2016. – С. 9–12.

7. Бахмач Л. А. Актуальні ідеї науково-педагогічної спадщини А. М. Алексюка / Л. А. Бахмач // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. – BUDAPEST: V (57), Issue: 129, 2017. – С.10–13.

8. Бахмач Л. А. Значення проблемного навчання у науковому доробку А. М. Алексюка / Л. А. Бахмач // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Педагогіка. – Київ: ВПЦ «Київський університет», 2017. – № 2(6) 2017.– С. 6–9.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

9. Бахмач Л. А. Наукова і педагогічна спадщина А. М. Алексюка / Л. А. Бахмач // Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації: матеріали ІХ міжнародної науково-практичної інтернет-конференції 3-4 грудня 2015 р. – Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди», 2015. – Вип. 9. – С. 111–113.

10. Бахмач Л. А. Закономірності і принципи навчання у науковому доробку А. М. Алексюка / Л. А. Бахмач // Психологія і Педагогіка в системі сучасного гуманітарного знання ХХІ століття: збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції 11-12 грудня 2015 р. – Харків: Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2015. – С. 5–8.

11. Бахмач Л. А. Методи навчання в науковому доробку А. М. Алексюка / Л. А. Бахмач // Пріоритети розвитку педагогічних та психологічних наук у ХХІ столітті: збірник наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції: (18-19 березня 2016 р., м. Одеса). – Одеса: ГО «Південна фундація педагогіки», 2016. – С. 55–58.

12. Бахмач Л. А. А. М. Алексюк про виховання студентської молоді / Л. А. Бахмач // Психологія та педагогіка: необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні: збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції, (Львів, 26-27 лютого 2016 р.). – Львів: Львівська педагогічна спільнота, 2016. – С. 56–58.

13. Бахмач Л. А. Родина як фактор становлення педагога, громадського діяча – Анатолія Миколайовича Алексюка / Л. А. Бахмач // Внесок А. М. Алексюка (1932 – 2014 рр.) в розвиток педагогічної науки і практики: матеріали наукового «круглого столу», 22 квітня 2016 р. / за заг. ред. А. А. Марушкевич. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2016. – С. 79–86.

14. Бахмач Л. А. Науково-педагогічна діяльність А. М. Алексюка / Л. А. Бахмач // Stav, problému a perspektívy pedagogického štúdia a sociálnej práce: Medzinárodná vedecko-praktická konferencia, 28–29 októbra, 2016 r. – Slovak Republic, Vysoká škola Danubius, Sládkovičovo, 2016. – S. 11–14.

15. Бахмач Л. А. А. М. Алексюк про С. Х. Чавдарова / Л. А. Бахмач // Внесок С. Х. Чавдарова (1892 – 1962) в розвиток педагогічної науки і практики: матеріали науково-педагогічних читань, присвячених 125-річчю від Дня народження С. Х. Чавдарова, 22 вересня 2017 року / за заг. ред. А. А. Марушкевич. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2018. – С. 142–153.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

16. Бахмач Л. А. Внесок А. М. Алексюка в розвиток модульнотьюторської системи навчання у вищій школі / Л. А. Бахмач // Український психолого-педагогічний науковий збірник. – Львів: Львівська педагогічна спільнота, 2015. – № 4 (04). – С. 30–32.

17. Бахмач Л. А. А. М. Алексюк про закономірності педагогічного процесу / Л. А. Бахмач // Київський науково-педагогічний вісник – Київ:

АНОТАЦІЇ

Бахмач Л. А. Освітня діяльність та науково-педагогічні ідеї А. М. Алексюка. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут педагогіки НАПН України. – Київ, 2018.

У дисертаційному дослідженні здійснено цілісний аналіз науково-педагогічної спадщини А. М. Алексюка (1932 – 2014) – українського педагога, доктора педагогічних наук, професора Київського державного (національного) університету імені Тараса Шевченка.

Висвітлено життєвий шлях А. М. Алексюка і соціально-історичні чинники його формування як педагога і науковця. Визначено основні періоди освітньої й науково-педагогічної діяльності: 1932 – 1947 рр. – період підліткового формування особистості; 1947 – 1959 рр. – період здобуття фахових знань і першого професійного досвіду; 1959 – 1968 рр. – період навчання в аспірантурі та початок науково-педагогічної діяльності; 1968 – 1972 рр. – період управлінської діяльності А. М. Алексюка на посаді заступника міністра освіти УРСР; 1972 – 2014 рр. – період розгортання науково-педагогічної діяльності. Встановлено та обґрунтовано напрями освітньої діяльності А. М. Алексюка: дослідження історії розвитку освіти України; розвиток ідей про національну освіту і виховання в Україні; розвиток дидактики вищої школи; педагогічні ідеї визначних особистостей; застосування модульно-тьюторської системи організації навчання у вищій школі; підготовка педагогічних і науково-педагогічних кадрів; управління освітою; розроблення теорії загальних методів навчання.

Виявлено провідні педагогічні ідеї А. М. Алексюка і проаналізовано їх еволюцію, яка відбувалася щодо таких наукових проблем: теорія освіти вищої школи, дидактика середньої загальноосвітньої та вищої школи, професійна підготовка педагога у класичному університеті; модульно-тьюторська система організації навчання, бінарна класифікація методів навчання, виховання молоді; проблемне навчання й самостійна робота; організаційно-управлінські засади розвитку системи освіти.

Доведено актуальність педагогічних ідей А. М. Алексюка та окреслено їхнє значення для сучасної системи освіти України.

Ключові слова: А. М. Алексюк, науково-педагогічна спадщина, освітня діяльність, педагогічна та просвітницька діяльність, науково-педагогічні ідеї.

Бахмач Л. А. Образовательная деятельность и научно-педагогические идеи А. Н. Алексюка. – *Квалификационная научная работа на правах рукописи.*

Диссертация на соискание учёной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Институт педагогики НАПН Украины. – Киев, 2018.

В диссертационном исследовании осуществлён целостный анализ научно-педагогического наследия А. Н. Алексюка (1932 – 2014) – украинского педагога, доктора педагогических наук, профессора Киевского государственного (национального) университета имени Тараса Шевченко.

Освещены жизненный путь А. Н. Алексюка и социально-исторические факторы его формирования как педагога и учёного. Определены основные периоды образовательной и научно-педагогической деятельности: 1932 – 1947 гг. – период подросткового формирования личности; 1947 – 1959 гг. – период получения профессиональных знаний и первого профессионального опыта; 1959 – 1968 гг. – период обучения в аспирантуре и начало научно-педагогической деятельности; 1968 – 1972 гг. – период управленческой деятельности А. М. Алексюка в должности заместителя министра образования УССР; 1972 – 2014 гг. – период развёртывания научно-педагогической деятельности.

Установлены и обоснованы направления образовательной деятельности А. Н. Алексюка: исследование истории развития образования Украины; развитие идей о национальном образовании и воспитании в Украине; развитие дидактики высшей школы, педагогические идеи выдающихся личностей; применение модульно-тьюторской системы организации обучения в высшей школе; подготовка педагогических и научно-педагогических кадров; управление образованием; разработка теории общих методов обучения.

Выявлены ведущие педагогические идеи А. Н. Алексюка и проанализирована их эволюция, которая происходила в отношении таких научных проблем: теория образования высшей школы, дидактика средней общеобразовательной и высшей школы, профессиональная подготовка педагога в классическом университете; модульно-тьюторская система организации обучения, бинарная классификация методов обучения, воспитания молодежи; проблемное обучение и самостоятельная работа; организационно-управленческие основы развития системы образования.

Доказана актуальность педагогических идей А. Н. Алексюка и очерчено их значение для современной системы образования Украины.

Ключевые слова: А. Н. Алексюк, научно-педагогическое наследие, образовательная деятельность, педагогическая и просветительская деятельность, научно-педагогические идеи.

Bakhmach L. A. A. M. Aleksyuk`s educational activity and scientific – pedagogical ideas. – Manuscript.

Dissertation for obtaining an academic degree of a Candidate of Pedagogical Sciences in Specialty 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy. – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Institute of Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine – Kyiv, 2018.

The thesis is dedicated to the comprehensive analysis of the educational activity and pedagogical ideas of A. M. Aleksyuk (1932 – 2014), the Ukrainian didactic scientist, Doctor of Science in Education, professor, academician of the Ukrainian Higher Education Academy of Sciences.

Aleksyuk Anatoly Mikolayovich was born in the family of a country schoolteacher in the village of Olizarka, Markhlevsky District, Volyn oblast on June 6, 1932. In 1951 he completed the course of studies in Korostyshiv Teacher Training College and in 1957 – graduated from Taras Shevchenko Kyiv National University (“philosophy and history”). He worked as a teacher of country school, then took his post graduate course and obtained Candidate of Pedagogical Sciences Degree (1963). In 1968 – 1972 he held the post of Deputy Minister of Education of the USSR. In 1976 he became a professor, Doctor of Science in Education; headed the Department of Pedagogy at Taras Shevchenko Kyiv National University (1975 – 1990), a professor of the department, Academician and Head of Higher School Pedagogy Department of Ukrainian Higher Education Academy of Sciences. He initiated some new trends of research in high school general methods and higher school modular-tutorial system of teaching.

In the first section "*Theoretical foundations of scientific and pedagogical heritage of A. M. Aleksyuk*" of the dissertation the relevance of the personalistic direction of historical and pedagogical research as one of the leading trends of the modern pedagogy substantiated. In the context of the study the interpretation of the term "*scientific and pedagogical heritage of A. M. Aleksyuk*" is given. It is interpreted as a system of ideas, views, beliefs, which are highlighted in his scientific works, reviews, articles, monographs, textbooks, manuals, methodological recommendations etc., relating to the history of education development in Ukraine, the theory of education and training, methods of teaching pedagogical disciplines, management practices.

The author of the dissertation highlighted the life course of A. M. Aleksyuk and socio-historical factors of his formation as a teacher and a scientist. The basic periods of scientific and pedagogical activity are defined comprising: 1932 – 1947 – period of adolescent personality formation; 1947 – 1959 – period of obtaining professional knowledge and the first professional experience; 1959 – 1968 – period of postgraduate studying and the beginning of scientific-pedagogical activity, 1968 – 1972 – period of management activity of A. M. Aleksyuk as a Deputy Minister of Education of the USSR, 1972 – 2014 – period of deployment of scientific and pedagogical activity. The directions of educational activity of A. M. Aleksyuk revealed and grounded: historical research of the development of education in Ukraine; development of national education and education in Ukraine; development of didactics of high school; pedagogical ideas of prominent personalities; application of the modular-tutorial system in high school education; training of pedagogical and scientific-pedagogical staff; educational management; development of theory of general teaching methods.

The leading pedagogical ideas of A. M. Aleksyuk grounded and their evolution analysed relating the following scientific problems: the theory of higher education, didactics of secondary and high school, professional training of teacher at the

classical university; modular-tutorial system in the educational process, binary classification of teaching methods, upbringing of youth; problem learning and independent work; principles of organization and management in development of education system. The list of his publications consists of 250 items. More than 10 of them are monographic books and textbooks for graduate and postgraduate students.

In the second section "*Pedagogical and Educational Activities of A. M. Aleksyuk*" the development of didactics of higher education as an important component of pedagogical science in the analysis of the scientist has been considered.

The author has proven that an important development in the pedagogical heritage of A. M. Aleksyuk is the justification of the binary classification of teaching methods, based on which two essential features have been realized: the nature and level of cognitive independence and activity of students; the sources from which students acquire knowledge. A. M. Aleksyuk defined the *external* (formal) and *internal* (content) aspects of learning.

A. M. Aleksyuk was convinced that during the development of the national school, in addition to improving the content of teaching, modernizing its forms and methods, it is important to optimize the learning process, that is to organize it on such bases, in order to achieve the best results in learning at the least cost of time and effort.

The issues of upbringing of students were in the circle of constant interests of A. M. Aleksyuk. He defined upbringing as a process closely associated with the development and training of an individual. The scientist defined pedagogical activity as an integral part of the educational process. In his opinion, the education projects a system of relations of the person, which is the most important in organizing the whole life of pupils, and, consequently, in the formation of personality. A. M. Aleksyuk saw the problem of education and upbringing of children and youth in the national and in the world dimension.

A. M. Aleksyuk is not only considered the issue of education management, management and organization of school education in their logical relationship, but also described them in detail. The scientist noted that management is to provide a structure or support a certain mode of activity in this system to achieve the intended purpose

The third section "*Implementation of scientific and pedagogical ideas of A. M. Aleksyuk in the practice of educational institutions of Ukraine*" is devoted to the analysis of pedagogical activity characteristics. In particular, A. M. Aleksyuk saw pedagogical skill as a complex allusion of natural instincts, talent, inclinations to educational activity and hard work, long experience of practical work.

An important work of A. M. Aleksyuk in improving the educational process is his developed scientific directions of study of general teaching methods in high school and the module-training system in higher education. A. M. Aleksyuk was one of the first Ukrainian didactics who not only developed the theory of modular studies, but also carried out experimental work, including the testing of their own theory in the practice of teaching the course of Pedagogy of higher education.

A. M. Aleksyuk, was one of the first in Ukraine, who began to study issues of organization of problem education in high school. In his writings, the scholar

described in detail seminars, lectures, independent work of students. He stressed that it would be necessary to spend more time on independent work, since it is during its implementation that creative thinking develops, skills and abilities are improved.

A. M. Aleksiuk noted that the organization of independent work of students is a subsystem of the teaching system, the task of which is to create conditions for the conduct of the study with the presence or absence of direct control from the teacher.

The relevance of pedagogical ideas of A. M. Aleksiuk and their importance for the modern system of education in Ukraine have been proved in the thesis.

Keywords: A. M. Aleksiuk, educational activity, scientific pedagogical heritage, scientific-pedagogical ideas, higher school pedagogics, modular-tutorial system.